

NAMIK KEMAL'DE DEVLET FİKRİ

Osmanlı imparatorluğunun inkırazının önüne nasıl geçilebilir? İşte Namık Kemalî uğraştıran esas mesele budur. Bu sorunun cevabını ararken ortaya koyduğu hastalığın teşhisi ve teklif ettiği tedavi çareleri onu zarurî olarak cemiyet, devlet, içtimai tekâmül hakkında umumî görüşler ortaya koymaya sevk etmiştir. Bu makalede Namık Kemalî devletin menşei, vazifesi, ve teşkilâtı hakkında ileri sürdüğü fikirleri bahis mevzuu edeceğiz.

Namık Kemale göre Osmanlı imparatorluğunun inkırazının başlıca sebebi devlet teşkilâtının kusurlarıdır. Onun için devlet nasıl olmalıdır? meselesi ile çok uğraşmıştır. Burada dikkat edilecek nokta Namık Kemalî sorduğu soru devletlerin nasıl teşekkül ettiği değildir. Hak ve adalete dayanan bir devlet nasıl teşekkül etmelidir? sorudur. Namık Kemale itiraz eden biri “Hükümet, dünyada şeraiti ittifakiye ile hasıl olmaz, zevç ve zevcenin içtimai aileyi ve ailelerin tekessürü cidali, ve cidal galebeyi ve o ise zuhuru hükümeti icabeder” demiş. Namık Kemal buna cevaben: “Güzel, fakat bundan ne çıkar? Ben hükümetin esas meşruiyetini ararım” diyor.

Namık Kemal hükümet ile devlet mefhumunu birbirinden ayırmıyor ve umumiyetle devlet yerine hükümet tâbirini kullanıyor. Ona göre bir devletin meşruiyeti iki vasıfla tayin edilir: 1) Umumun hâkimiyetine istinat etmesi, 2) “Hak”a muvafık icraatta bulunması. Meşruiyetin bu iki şartı birbirinden ayrı olmayıp birbirine bağlıdır. Evvelâ hükümetin umumun hâkimiyetine dayanması mecburiyetinin nereden geldiğini araştıralım:

Namık Kemal insanlar hür doğar ve birbiriyle müsavidir hükümlerini bedihî hakikatler olarak kabul eder. Fert hür olduğundan hâkimiyet de tabiatıyla kendisindedir; bir başkasının hâkimiyetine tâbi olamaz. Ancak fertler birarada cemiyet halinde yaşarlar. Bunun için her ferdin hürriyeti diğerininki ile tahdit edilmiştir, insanlarda hürriyetin bu içtimai tahdidine tecavüz etmek ve diğer fertlerin hürriyetini ihlâl etmek meylî vardır. İşte hürriyetin bu içtimai haddini muhafaza ve filen tahakkuk ettirmek cemiyette bir “kuvvei galibe”nin zuhuruna sebebiyet verir. Bu “kuvvei galibe” ise hükümet veya devlettir. Devlet cemiyeti teşkil eden fertlerden ayrı bir varlık değildir. Fertler müşterek kararlarıyla kendi aralarından bazılarına hükümet vazifelerini vekâleten verirler. Hükümetin temsil ettiği hak ve hâkimiyet fertlerde mevcut hak ve hâkimiyetlerin mecmuundan başka bir şey değildir. Fertlerin mecmuundan ayrı olan devlet namına otorite iddia edilemez.

“Usulî Meşveret Hakkında Mektuplar”ında Rousseaudan bahsetmesine ve onun hükümetin menşeiine dair bazı fikirlerini kabul etmesine rağmen, fertlerin teşkil ettiği heyetin mahiyeti bahsinde Namık Kemal Rousseau’dan ayrılır. Rousseau “umumun iradesi” mefhumuna iki ayrı manâ verir. Biri bütün fertlerin ferdî iradelerinin mecmuudur (volonté de tous); diğeri fertlerin bir araya gelip bir cemiyet kurmasından doğan, cemiyete bir bütün olarak has olan “umumî irade” (volonté

générale) dir. Bu “umumî irade” mefhumu daha sonraları Fransız sosyolojisinde “maşerî vicdan” şekline girmiştir. Böyle bir fikir Namık Kemalde yoktur. Ona göre fertlerin iradelerinin haricinde, cemiyetin kendine has ve fertlere hariçten kendini zorla kabul ettirecek bir irade ve hâkimiyet mevzuu bahis olunamaz. Cemiyete bir bütün olarak fertlerden ayrı bir varlık, hakimiyet ve hak tanıyanlara şiddetle itiraz eder ve bu neviden bir fikri tehlikeli bulur. Bu fikre istinaden garp mütefekkirleri hukuku, umumî ve şahsî olarak ikiye ayırırlar. Halbuki Namık Kemal göre bu tefrik yanlıştır. Şahısların üstünde bir “hukuku umumiye” tanımak tehlikelidir, bir çok haksızlıklara, cebre ve zülme yol açar. Namık Kemal fertlerden ayrı olarak umuma atfedilen “hak” namına yapılan zararlı hareketlere dair tarihten ve bilhassa zamanındaki Fransadan bir çok misaller getirir. Garp medeniyetini memlekete ithal ederken “sahte şeyler”in alınmamasına dikkat edilmesini söylüyor ve “heyet tasavvuruna istinat ettikleri hukuk o kabildendir” diyor.

Cemiyet ve devlet fertlerin mecmuundan ayrı bir varlık olmadığına göre fertler devlet teşkil etmekle doğuştan kendilerinde olan ferdî hürriyetleri kaybetmiş oluyorlar. Ferdin aslî hürriyet ve hakkı mevcuttur; cemiyet veya devlet namına ferdin bu aslî hürriyetine tecavüz edilemez. Halbuki cemiyet veya devlet ferdî hakların bir mecmuu olmayıp da Ruso’nun anladığı manâda bir “umumî irade”yi temsil etseydi, ferdin aslî hürriyeti artık bu umumî irade teşekkül ettikten sonra ayrıca mevzuu bahis olmaması bahsinde Namık Kemal Ruso gibi İngiliz mütefekkir Hobbes’da da ayrılır. Hobbes da devletin fertler arasında bir “içtimaî mukavele”den neşet ettiği kanaatindedir. Fakat devlet teşekkül ettikten sonra fertler aslî hürriyet haklarını kaybederler ve bu hürriyetlerini devletten geri alamazlar. Diğer İngiliz mütefekkir Locke’a göre ise cemiyet halinde de fertler doğuştan kendilerinde mevcut hürriyet hakkını muhafaza ederler ve vekâleten hükümete verdikleri hâkimiyet hakkını geri alabilirler. Binaenaleyh, Hobbe’a göre meşru hükümet iktidar mevkiinde tutunabilen hükümettir. Locke’a ve Namık Kemal’e göre ise bu vasıf meşruiyet için kâfi değildir. Kanunî şekilde kurulmuş ve hâkimiyetini tasdik ettirebilecek kadar kuvvetli bir hükümetten dahi umumun kararıyla hâkimiyet hakkı geri alınabilir. Bu noktayı izah ve ispat için Namık Kemal Veşavirhümfilemir makalesinde şeriaten delil gösteriyor. Halkın kendilerine bir şahsı kadı seçmesi ona kaza hakkı vermez, zira bu hak devletin olduğundan devletin tayin ettiği kadıya aittir. Lâkin halk umumun kararıyla bir şahsı kendilerine sultan veya halife seçebilirler ve ondan evvelki sultan veya halifenin hâkimiyet hakkı kalmaz, çünkü hâkimiyet ümmetin hakkıdır. “Usulü Meşveret Hakkında Mektuplar”ın üçüncüsünde de Girit isyanını ele alarak şu mütalâayı serdediyor: “Esbabı şikâyet mebuslar tarafından beyan olunur ve meclis de tasdik ile devletten icrayı adil ve ihkakî hak olunması istenir de vükelâ yine kabul etmezse varit olacak evamiri zalımaneye müdafaa halkın hakkıdır. O halde üzerlerine sevki asker bihakkın caiz olamaz. Vükelâ böyle bir muamele gaddaraneyi ihtiyar ettiği halde işte o vakit yakasını mesuliyetten kurtaramaz.”

Halkın hak ve hâkimiyetini bir zümreye vekâleten vermesi muhtelif surette ve derecede olabilir. Fakat en iyi hükümet fertlerin hürriyetini en az tahdit eden hükümettir. Aynı zamanda hükümet yalnız mevcut fertleri değil müstakbel nesilleri de düşünecek ve onların zararına hareketlerde de bulunmayacaktır.

Devletin meşruiyetinin ikinci şartının “hak”a muvafık icraatta bulunmak olduğunu söylemiştik. “Hak” nedir? Bir kanunun, bir fiilin hakka muvafık olup olmadığı nasıl tayin edilebilir? Namık Kemal’e göre umumun kararı hakkı yaratmaz, ancak hakkın muhafazasına ve tatbikına hizmet eder. Hakkın menşei ilâhîdir. Hak, Allahın tabiiatta yarattığı “hüsne”ye tevafuk edip etmemekle tayin edilir. Hukuk, cemiyet hayatının insanlar arasında intaç ettiği ve mücerred hüsne tetabuk eden zarurî münasebetlerdir, insan cemiyetleri arasında hukukî münasebetlerin aldığı müşahhas şekiller ne kadar tehalüf ederse etsin, hepsinin menbaı birdir; bu tehalüf aynı hakikatin muhtelif tecellilerinden başka bir şey değildir. Fakat icraata geçtiğimiz zaman bu mücerred hüsne mutabakatı nasıl tayin edeceğiz? Kullanacağımız mihenk nedir? Şeriat “Bizde hüsün ve hububu şeriat tayin eder. Ebnayı vatan arasında revâbitm hüsünü mücerrede muvafakati ise yine vukuatın o mihengi adalete tatbikiyle bilinir.” (Hukuk makalesi).

Bir hükümetin meşruiyeti için böyle iki prensip vazetmek kanaatimce bazı müşküller doğuruyor ki Namık Kemal bundan bahsetmiyor. Namık Kemal ekseriyetin kararının haksız olabildiğini mümkün görüyor. Bütün insanlar bir araya gelip bir zenci çocuğunun başından rızası olmadan bir kıl koparmağa karar verseler bu hareketleri hakka muvafık olmaz, bir zulüm teşkil eder, diyor. Hakkın muhafaza ve tatbikına memur olan ekseriyet haksızlık edebilirse diğer hangi âmil hakkın tecellisine sebep olacaktır? Ekseriyet yanıldığı zaman ekalliyet hakkı tanır mı itiraza ve hakkı cebren ekseriyete kabul ettirmeğe salâhiyeti olur mu? Hak namına, hakkı müdafaa eden bir şahıs hükümeti ele geçirebilir mi? Ekalliyete ve şahsa bu hak tanılırsa o zaman Namık Kemal’in üzerinde ısrarla durduğu umumun kararı kaidesi ihlâl edilmiş olacak; tanınmazsa, o zaman da ikinci kaide, “mehasini mücerredeye mutabakat” kaidesi hilâfına hareket edilmiş olacaktır. Şu ihtimal var ki Namık Kemal ekseriyetin yanılması ihtimalini mantıkan mümkün görmekle beraber, fiilen muhtemel olmadığı kanaatindedir. Zira kendisinin insanların “aklı selim”ine itimadı vardır. Bu “aklı selim”in ekseriyetin kararlarında müessir olacağına ve ekseriyeti haksız hareketlerden içtinap ettireceğine inanmış olabilir. Şurası muhakkak ki Namık Kemal hükümetin meşruiyetini tayin için vazettiği bu iki şart arasında uygunsuzluklar çıkabileceğini düşünmüyor. Faraza hakkın mihengi olarak kabul ettiği şeriatin bir gün ekseriyetin kararıyla ortadan kalkabileceği aklına gelmiyor. Onun için de böyle bir vaziyette, yani hükümetin meşruiyetinin iki şartı birbiriyle çarpıştığı halde, hakkın nasıl tayin edileceğini, ne yapılması icabettiği meselesini kale almıyor. Zira Namık Kemal samimî bir müslümandır ve kendisi şeriatın iyiliğine ve zaruretine şüphe götürmez bir surette inanmıştır. Diğer taraftan Namık Kemal’in, ekseriyetle ekalliyet veya ekalliyetler arasında çıkacak ihtilâflardan korkmadığını, hattâ bunları cemiyet için faydalı bulduğunu istidlal edebiliriz. “Barikai hakikat müsademei efkârdan doğar” diyen Namık Kemal ihtilâfların, rekabetlerin hakikate ve hakka ulaştıracağı kanaatini beslediği tahmin edilebilir. “Vatan” makalesinde ihtilâfların -tefrika imkânı selbedildiği takdirde- daima bir ahenge müncer olacağını söyler.

Umumun kararına ve mücerred hüsne muvafık hukuk münasebetlerine dayanan meşru hükümetin teşkilâtı nasıl olmalıdır? Prensipleri vazettikten sonra Namık Kemal tatbikata geçiyor. Müteaddit makalelerinde islâmiyette ve eski Osmanlı im-

paratorluğunda “usulü meşveret”in mevnut olduğunu söylüyor. Bu usulün yeniden ihyası eski şeklinde olmayacaktır. Zira şeriat zamanın icaplarına göre müesseselerin değişmesini caiz görüyor ve maziye dönmek fiilen de imkânsızdır. Şu halde Avrupa devletlerinde mevcut teşkilâtı taklit etmek lâzımdır. Hazır icat ve tecrübe edilmiş bir usul varken büsbütün yenisini aramak lüzumsuzdur. Garpte beğendiği devletler Amerika, İngiltere ile Almanya ve Fransadır. Amerika cumhuriyet olduğu için, İngiltere Almanyada da zadegan sınıfı bulunduğu için Osmanlı devletine örnek olamazlar. (Veşahirühümfilemir makalesi). Bunun için Fransayı nümune ittihaz ediyor. Fransa bu zamanda üçüncü Napolyonun kurduğu ikinci imparatorluk devrindedir. Namık Kemal Fransız devlet teşkilâtının bazı noktalarını tenkit ediyor. Osmanlı cemiyetinin bünyesi ve şeriat bakımından bazı değişiklikler teklif ediyor. Bu teşkilât, Montesquieu’denberi siyasal ilimlerde meşhur bir prensip olarak devam etmekte olan “kuvvetlerin inkısamını” ihtiva eden meşrutî hükümet şeklindedir. Kanunları hazırlayan ve nâzım vazifesini gören bir şûrayı devletten, bir mebuslar meclisi ve ayan meclisinden ibarettir.

Umumun kararına ve şeriate dayanan ve meşveret usulünü tatbik eden bir hükümet teşkili ile Namık Kemal meselelerin halledileceğine kani değildir. Filhakkâ ilk yapılacak mühim iş budur, fakat hükümet işlerini görecektir ehliyetli ve faziletli bir zümre yetiştirilmezse yapılacak teşkilât, kanunlar kâğıt üzerinde kalmağa mahkûmdur. Bunun için hükümet vazifelerini üzerlerine alacak fertler hususî bir talim ve terbiye sisteminde yetiştirilmelidirler. “Memurlarda siyasetçe lâzım olan ahlâk mevcut bulunmadıkça nizamatta olan kemalâtın saadet medeniyetçe hiç bir tesiri olamaz.” (Bir lâzime siyaset, makalesi, Külliyyat, cüz 2).

Maişet derdi veya şöret ve ikbal gayesiyle hükümete intisap edenler iyi memur olamazlar. Memur, asker gibi, yalnız vazife namına memuriyete girmelidir. Memur, halkın efendisi değil hizmetkâridir. “Bin türlü delil ve burhan ile müspettir ki memur takımı maaş ile hizmet eden sınıftır” (Memur, makalesi, Külliyyat, cüz 2).

Namık Kemal devleti idare edecek zümrenin imtiyazlı bir sınıf teşkil etmesine şiddetle muarızdır. “Zadegan”dan bir “beliye” olarak bahseder ve böyle bir sınıfın Osmanlı cemiyetinde mevcut olmadığını iddia eder. Bütün rütbelerin aleyhindedir. Devlet vazifeleri askerî teşkilâtta bir rütbeler silsilesini zarurî kılabılır. Fakat hiç değilse ulema ve hükümet memurları zümrelerinde rütbeler ilga edilmelidir.

Devlet teşkilâtının zarurî olan rütbeleri de yalnız fonksiyonlar arasında bir silsile ihtiva etmelidir; o fonksiyonları icra eden şahıslar arasında tefevvuk ve maduniyet olmamalıdır. Hükümette işgal ettiği mevkiiden dolayı bir şahsa rütbe atfedilmemelidir. Hele o şahıs mevkiinden ayrıldıktan sonra diğer her hangi bir vatandaştan farksızdır.

Hükümet teşkilâtının haricinde, şecere veya servete dayanan rütbelerde mevcut olmamalıdır. Bir şahıs kendisi fitrî veya müktesep meziyetlere malik ise, tanınmış bir aileden gelmek bir iftihar vesilesi olabilir; yoksa “insan anasından büyük doğmaz”.

Hele servete istinaden yükseklik iddia etmek katiyen kabul olunamaz. Servetle yaratılan mevki “dolandırıcıların veya ashabı ihtiyacın” yalan medihlerinden ibarettir; “akıl ve hikmet” karşısında asla tutunamaz. Hulâsa Namık Kemal cemiyette

şahsî meziyetlere dayanan “haysiyet” farklarını kabul eder, fakat devlet vazifesine, şecereye, servete dayanan rütbelerin aleyhindedir. Şahsî meziyetlere hürmet ise yine şahsî ve ihtiyarîdir. Bir içtimâî hak, imtiyaz teşkil edemez.

Namık Kemal devlet teşkilâtının kendi teklif ettiği şekle ifrağının Osmanlı imparatorluğunun haricî ve dahilî vaziyetinde karşılaştığı meseleleri halledeceğine kani-dir. Zaten devlet teşkilâtı mevzuuyla bu kadar meşgul olmasının sebebi “muhatarai inkırazda” bulunan imparatorluğu kurtarmak, sağlam bir temele oturtmaktır. Devlet teşkilâtının değiştirilmesi hem ekalliyetleri memnun edecek, onları imparatorluğa bağliyacak, hem halkın devlete karşı olan itimatsızlığı giderecek, hem de malî ve iktisadî vaziyetin ıslahına sebebiyet verecektir (Veşavirhümfilemir, makalesi).

Teklif edilen bu işlere başlamak için lâzım gelen unsurlar Namık Kemalın kanaatince Osmanlı cemiyetinde mevcuttur. Maarif sisteminde yapılacak ıslahat ve açılacak mekteplerle de tedricen ehliyetli memurlar yetiştirilir. Namık Kemalın halka, millete itimadı vardır. Bir kere meşrutî hükümet şekli kabul edildikten sonra umulmayan yerlerden ve tabakalardan kabiliyetli fertler sıvrilecektir.

Vaziyetin düzelmesi için evvelâ bir büyük adam veya adamların zuhurunu beklemek faydasızdır. Zaten halkın yardımı olmadan “büyük adam” da bir şey yapamaz. Bunun için bir an evvel devlet teşkilâtı değiştirilerek millete siyasî hürriyet verilmelidir.

Görülüyor ki Namık Kemal on dokuzuncu asır liberalizmin mümessil ve müdafilerindedir. Gerek hürriyet müsavat hakkındaki fikirleri, gerek teklif ettiği meşrutî hükümet teşkilâtı bu liberal ananeye uygundur. Fakat mühim bir noktada öz liberalizmden ayrılır. Filvaki devletin esas vazifesinin adaleti icra etmek, fertlerin hukukunu birbirlerinin taarruzundan muhafaza etmek olduğunu söyler. Devletten âmme hizmetleri beklenemez. “Hükümet halkın lalası değildir” der. Lâkin âmme hizmetlerini devlet yapmamalıdır, hükmünü de kabul etmez. Âmme hizmetleri devletin mecburî vazifelerinden değildir. Lâkin icra ederse devletin şanını, itibarını artırır, şükranla karşılanmalıdır. Mecburî tahsilin tatbik edilmesi bahsinde (Kemal Beyin bir Mütalâayı Siyasiyesi, Mecmuai Ebüzziya, cilt 1-2, No. 8) devletin velileri çocuklarını mektebe göndermeğe icbar etmesi, fertlerin (velilerin) hürriyetine taarruz değildir, der. Bilâkis, ferdi hürriyeti muhafaza ve müdafaadır: Çocuğun hürriyetini velinin tahakkümünden muhafaza etmektir. Bu fikirler Namık Kemalın tam liberalizmden ayrıldığını ve müstakbel “devletçilik”e öncülük ettiğini gösterir.

Yurt ve Dünya, Sayı 1, Ocak 1941